

EURÓPA ÉS ÁZSIA KÖZÖTT?

IDEOLÓGIAI (KI)ÚTKERESÉS A POSZTSZOVJET TÉRSÉGBEN

K O S Z T U R A N D R Á S

A stabilitás biztosítása az átfogó reformok mellett – röviden így jellemezhetnénk az egykori szovjet tagköztársaságok előtt függetlenné válásukat követően felmerülő legnagyobb kihívást. 1991-ben a legtöbb új, független állam a demokrácia és piacgazdaság nyugati modelljének útján indult el, az évtizedek óta merev pártállami struktúrák és dogmatikus nézetek által meghatározott politikai és gazdasági berendezkedés hirtelen átalakításával járó problémákon túl pedig az újjáéledő szélsőséges nézetekkel és a geopolitikai változásokkal is szembe kellett nézniük a régi-új vezetőknek. Ráadásul az Oroszországgal és egymással való kapcsolatukat is újra kellett gondolniuk. Az alábbiakban a marxista dogmatika helyére lépő új állami ideológiák kialakítására irányuló próbálkozások főbb jellemzői közül vizsgálunk meg néhányat a teljesség igénye nélkül.

KARIZMATIKUS LEGITIMÁCIÓ

Bár a Szovjetunió széthullása nem vezetett kiterjedt fegyveres konfliktushoz, mint ahogyan az Jugoszlávia felbomlása során történt, a tagköztársaságok elválása korántsem volt teljesen békés. A politikai küzdelmek, az etnikai ellentétek, a fékevesztett privatizáció és a szervezett bűnözés fellendülése mindenütt az államhatalom gyengüléséhez és a lakosság hatóságokba vetett bizalmának megrendüléséhez vezetett, számos helyen pedig a kaotikus állapotok nyílt polgárháborúvá vagy államközi konfliktussá terebélyesedtek.

A káoszról kivezető utat a legtöbb esetben egy olyan erőskezű vezető mutatta meg, aki a bomlási folyamatot idejekorán meggátolva vagy bekövetkezte után sikeresen lezárva, mondhatni, új államalapítónak is vált. 1991-ben számos tagköztársasági vezetőből lett hirtelen egy újonnan alakult független állam vezetője, azonban csak néhányan – mint Iszlom Karimov Üzbegisztánban, Szaparmurat Nyijazov Türkmenisztánban és Nurszultan Nazarbajev Kazahsztánban – tudták tartósan megőrizni pozíciójukat, és ezáltal biztosítani országuk stabilitását az átalakulási folyamat során. Más országokban néhány évvel a Szovjetunió széthullása után vette a kezébe az irányítást egy olyan személy, aki a kibontakozó válságnak gátat szabva vált az ország megmaradásának zálogává. Közéjük tartozik Hejdar Alijev Azerbajdzsánban, Alekszandr Lukasenko Belaruszban, Vlagyimir Putyin Oroszországban, illetve az országában többéves polgárháborút követően rendet teremtő Emomali Rahmon Tádzsikisztánban.

I Fábán István illusztrációja (2020)

Az így kialakult rendszerek egyik fő jellemzője az államfők *karizmatikusnak* tekinthető legitimitációja. Az egy adott történelmi válságon úrrá levő vezetők körül az idő előrehaladtával már-már kultikus tiszteletet alakítottak ki, amely nem csupán az elnöki tisztségük *de facto* élethosszig tartó meghosszabbításának lehetőségét teremtette meg, de gyakran hivatalosan is törvénybe foglalták az országért folytatott kiemelkedő tevékenységük elismerését. Emomali Rahmon hivatalos titulusa a polgárháború lezárása, valamint a szuverén, demokratikus és világi¹ Tádzsikisztán megteremtése során tett erőfeszítéseinek elismeréseként 2016 óta kiegészült „A Béke és a Nemzeti Egység Alapítója – A Nemzet Vezetője” címmel.² Ez a státusz egyben azt is jelenti, hogy az elnöki ciklusok számát maximum kettőben rögzítő alkotmányos korlátozás sem vonatkozik rá. A törvény értelmében az elnöksége után is részt vehet majd az ország irányításában, hasonlóan a tavaly lemondott Nurszultan Nazarbajevhez, aki a Kazahsztáni Köztársaság Első Elnökéeként és *Elbasziként* (azaz a Nemzet Vezetőjeként) vált személyében is törvényben rögzített intézménnyé³ – az általa megtartott gyakorlati tisztségek, mint a kormánypárt vezetése vagy a Biztonsági Tanács elnöki címe mellett.

A karizmatikus legitimitáció azonban gyakorlatilag saját okait – azaz az ilyen módon legitimált vezetőt a történelem színpadára szólító krízishelyzetet – szünteti meg, problematikussá téve ezáltal az utódlás kérdését. Az új vezetőnek ugyanis egy rendezett, békebeli állapotban kellene olyan kiemelkedő eredményeket elérnie, amelyek indokoltá teszik az elődje által birtokolt különleges jogosultságok fenntartását. Üzbegisztánban és Türkmenisztánban a kultikus vezetők, Karimov (*Yurtboshi*, azaz Országfő), illetve Nyijazov (*Türkmenbaşi*, azaz a Türkmenek Vezére) halála után zökkenőmentesen történt a hatalmi átmenet, amelynek során az utódok, Savkat Mirzijojev és Gurbanguli Berdimuhamedov (*Arkadag*, azaz Védelmező) elődeik kultuszát és emlékezetét is folyamatosan elbontották, és reformpolitikába kezdtek, anélkül azonban, hogy a rendszert alapjaiban megváltoztatták volna. Azerbajdzsánban és az oroszországi Csecsenföldön a családon belüli utódlás biztosította a folytonosságot (hasonló lehetőségek felmerültek Tádzsikisztán és Belarusz közeljövőben esedékes vezetőváltása kapcsán is), Kazahsztánban pedig a még életében háttérbe vonuló Nazarbajev biztosítja utódja, Kaszim-Zsomart Tokajev tekintélyének kikezdetlenségét és a rendezett átmenetet.

2020. január 15-i beszéde óta Vlagyimir Putyin maradásának/utódlásának kérdése is napirendre került. Az orosz parlament által elfogadott alkotmánymódosítási tervezet lehetőséget biztosít számára, hogy jelenlegi ciklusának 2024-es lejártát követően még két alkalommal újraválasztassa magát, így amennyiben egészsége engedi, akár 2036-ig az Oroszországi Föderáció elnöke maradhat.⁴ Azonban egyes elemzők véleményei és Putyin azon kijelentései, miszerint a hatalom „személytelenítésére” lenne szükség, hogy az oroszok ne csupán egyetlen emberhez kössék azt, arra is utalhatnak, hogy mindössze a potenciális utódok hatalmi marakodásait akarja elkerülni azzal, hogy a vég-sőkig a lehetőségek között tartja esetleges maradását.

Természetesen ezeket a rendszereket gyakran éri az a – nem alaptalan – bírálat, miszerint nem engednek teret a politikai pluralizmusnak, a többpártrendszerük csupán látszat, hiszen az ellenzéki pártok is lojálisak a rendszerhez, akik

1 A világi jelleg hangsúlyozásának különös jelentősége van Tádzsikisztánban, ahol az 1992 és 1997 közötti polgárháború során a kormányerőkkel szembenálló ellenzéki csoportosulások vezető ereje a Tádzsikisztáni Iszlám Újjászületés Pártja volt, amely a polgárháborút követően sokáig ellenzéki parlamenti pártként működött, majd 2015-ben terrorszervezetként betiltották. A térség többi állama is világiként deklarálja magát, Kazahsztánban a vallási pártok alapítását az alkotmány is tiltja.

2 Закон Республики Таджикистан об Основателе мира и национального единства – Лидере нации. <<http://prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/951>>

3 О Первом Президенте Республики Казахстан – Елбасы. Конституционный закон Республики Казахстан от 20 июля 2000 года № 83-ІІ. <<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000083>>

4 Putyin legitimitációjának egyik alapját is az jelenti, hogy kivezette országát a '90-es évek káoszából. Ahogy Vlagyiszlav Szurkov, a „putyinizmus” főideológusa fogalmazott még 2006-ban: Oroszország a lét és nemlét között választhatott, és a megmaradás mellett döntve választotta elnöké Putyint, akinek feladata a helyzet normalizálása volt. Lásd: Суверенитет – это политический синоним конкурентоспособности. Стенограмма выступления заместителя Руководителя Администрации Президента – помощника Президента РФ Владислава Суркова перед слушателями Центра партийной учебы и подготовки кадров ВПП „Единая Россия” 7 февраля 2006 года. (Vö. CZOPF Áron: Szurkov – A hibrid politika ideológusa. *Kommentár*, 2019/4. 135–143. – a Szerk.)

Pravoszláv központ –
Ortodox templom Minszkben, 1912
(Library of Congress)

pedig mégsem, azokat a hatalom közelébe sem engedik. Azonban a tartósan fennálló rendszerek esetében még a választási eredmények kritikus szemlélete mellett is vélelmezhetjük, hogy a népesség döntő többsége támogatja a vezetést, amelyet a Szovjetunió felbomlását követően, vagy akár a szomszédos országokban az elmúlt években bekövetkezett krízisekkel szemben a stabilitás garanciájának tekintenek. Sokatmondó, hogy a politikai pluralizmus hiányával semmiképp sem vádolható, két nyugatos forradalmat is „sikerrel” megvívó Ukrajnában már hosszú évek óta a Nyugaton csak „Európa utolsó diktátora-ként” emlegetett Lukasenka a legnépszerűbb külföldi politikus.

A SZOVJET MŰLT (ÁT)ÉRTELMEZÉSE

Paradox helyzet: az euroatlanti integrációs törekvéseit alkotmányban rögzítő, a szovjet múltat végleg eltörölni kívánó Ukrajna lakosainak nagy része a „Batyka”, azaz „Apuka” beceneven emlegetett belarusz elnököt tekinti példaértékűnek, akinek országa egyedülként a szovjet utódállamok közül még a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezett kommunista hatalomátvétel

évfordulóját is átmentette az előző korszakból, meghagyva november 7-ét a nemzeti ünnepnapok sorában.

A Belarusz Köztársaság egy népszavazás során 87 százalékos támogatottsággal 1995-ben gyakorlatilag visszaállította a szovjet tagköztársasági időszak zászlaját – sarló és kalapács nélkül – a belarusz nacionalisták által favorizált, 1991 és 1995 között hivatalos nemzeti jelképként elfogadott fehér–vörös–fehér lobogó helyett. Egy újabb népszavazás 1996-ban pedig arról döntött, hogy a Szovjetuniótól való elszakadás évfordulója helyett július harmadika, Minszk német megszállás alóli 1944-es felszabadításának napja legyen a függetlenség napja a Belarusz Köztársaságban. Ugyanakkor nem állítható, hogy a Lukasenko fémjelezte belarusz vezetés egyszerűen a szovjet ideológiát restaurálta volna egy felhívított és egy tagköztársaságra szabott változatban. Alekszej Dziermant belarusz politikai filozófus szerint Belarusz saját ideológiai projektet valósít meg, amely egyik oldalról ugyan a szovjet örökségre épít, másrészt azonban a reformok belarusz sajátosságokra való adaptációjának a híve. Mondván, „bár Belaruszban nem történtek radikális liberális gazdasági átalakulások, piaci reformok zajlottak és zajlanak is.”⁵ Mindemellett a belarusz nemzeti identitás alapjaként – Ernst Jünger és Carl Schmitt nyomán! – többek között a *Munkás* és a *Partizán* alakjait nevezi meg, amelyeket a szovjet múlt – egészen pontosan a totális mozgósítással járó iparosítás, valamint a Nagy Honvédő Háború éveiben kialakult, Belarusz területén kiváltképp jelentős méreteket öltő partizánmozgalom – hagyatékának tekinthetünk.

Ezzel teljesen ellentétes emlékezetpolitikai irányban indult el a Szovjetunió felbomlását követően a Baltikum három állama, valamint az elmúlt években Ukrajna is, amelyek részben a II. világháború eredményeinek átértelmezéséig is eljutottak. Az 1940-ben a Szovjetunió által bekebelezett – az egykori

hivatalos álláspont szerint a Szovjetunióhoz „csatlakozott” – balti államok már a '90-es években meghirdették a szovjet múlttal való teljes szakítást. Lettországból 1998 és 2000 között állami szinten a Lett Katonák Emléknapjaként ismerték el március 16-át, a Waffen-SS kötelékében szolgáló Lett Légión emléknapiját. Ezen a napon 1944-ben a légiónak tartozó két hadosztály együtt vett részt egy, a Vörös Hadsereg ellen vívott ütközetben. Bár az erős nemzetközi tiltakozás hatására az emléknapi nemzeti státuszát eltörölték, az annak tiszteletére folytatott megemlékezések folytatódnak,

és olykor magas rangú politikusokat is csak a pozícióvesztéstől való félelem tartja vissza a március 16-i rendezvényeken való részvételtől.

A Szovjetunióhoz való viszonyában korábban közéletnek tekinthető Ukrajna a 2013-14-es hatalomváltást követően aktív *dekommunizációba* („kommunizmustalanításba”) kezdett az élet minden területén, amelyhez hozzátartozott a II. világháborús szovjet győzelemtől való fokozatos elhatárolódás, és a németekkel együttműködő szervezetek tagjainak, vezetőinek hősként való elismerése. Az ukrán emlékezetpolitikai fordulat, amelynek célja elsősorban az oroszoktól és Oroszországtól való mind hangsúlyosabb távolság kialakítása volt, nemcsak a moszkvai vezetők szemét szűrja, hanem számos olyan államét is, amelyek az új ukrán kormányzat szövetségeseinek tekinthetők. A Nemzeti Emlékezet Ukrán Intézetének állhatatos munkája a németekkel kollaboráló OUN–UPA (Ukrán Nationalisták Szervezete – Ukrán Felkelő Hadsereg) szerezmenyében súlyos nézetkülönbségeket okozott a lengyel–ukrán viszonyban. Hiszen ezen szervezet tagjai tehető felelőssé az 1943-as volinyi mészárlásként ismertté vált tisztogatás elkövetésében, amely során az ukrán felkelők a lengyel lakosságtól igyekeztek megszabadítani az általuk etnikailag ukránnak tekintett területeket. Legutóbb pedig Lengyelország és Izrael közösen adtak hangot aggodalmuknak amiatt, hogy állami intézmények is részt vettek 2020. január elsején az OUN–UPA egykori vezetőjének, Sztepan Banderanak a születésnapján tartott nacionalista megemlékezések szervezésében,

a belarusz nemzeti identitás alapjai Ernst Jünger és Carl Schmitt alakjai

5 Алексей ДЗЕРМАНТ: Государственная идеология Беларуси: миф или реальность? *Беларуская думка*, 2015/6. 95–100.

illetve támogatásában. Az ukrán külügy erre azzal reagált, hogy minden országnak megvannak a maga hősei, akiknek megítélése nem a politikusok, hanem a történészek feladata.

Abban a kérdésben azonban, hogy a II. világháború kirobbantásáért a Szovjetunió is felelős a Harmadik Birodalom mellett, Lengyelország és Ukrajna azonos álláspontot vall, utóbbi pedig szégyenlősen kezeli azt a tényt, hogy az ukrán részvétel a nácizmus felett aratott győzelemben éppenséggel a Vörös Hadsereg kötelékében valósult meg, amelyet most az ukránok is – számos közép-európai országhoz hasonlóan – a németektől semmiben sem különböző megszálló hadseregeként igyekeznek kezelni, több-kevesebb sikerrel. A május 9-i megemlékezések ugyanis a nacionalisták állandó támadásai ellenére is jóval népszerűbbek maradtak Ukrajna nagy részén, mint a kollaboránsok tiszteletére rendezett események.

Az oroszoknak persze nem tetszik a lengyel–ukrán kísérlet a II. világháború eseményeinek átértékelésére, hiszen a szovjet múltra való pozitív visszatekintés sarokköve Oroszországban is a világháborúban aratott győzelem, amelynek évfordulós megemlékezései egyébként kiváló alkalmat nyújtanak az orosz hadsereg erődemonstrációjára is. Mint az auschwitz koncentrációs tábor felszabadításának 75. évfordulója alkalmából rendezett izraeli megemlékezések megmutatták, a világháborús győzelem máig komoly erkölcsi tartalékot jelent Moszkva számára a nemzetközi porondon, s így bátran és a legmagasabb szintekről emlékeztetik szomszédait nem csupán a Vörös Hadsereg által a németek ellen vívott küzdelemben tett erőfeszítésekre, de a lengyel és ukrán kollaboránsok cselekedeteire is. Ennek keretében számos – kritikák szerint tendenciózusan kiválogatott – korabeli dokumentum került napvilágra, az orosz nyelv és kultúra nemzetközi népszerűsítéséért és védelméért, valamint a kulturális együttműködésért felelős állami szerv, a *Rosszotrudnyicsesztvo* pedig nemzetközi programsorozatot indított, amelynek keretében minden fontosabb, a szovjetek által 1944–45 folyamán bevett város ostromáról megemlékeznek. A szervezők szerint „a projekt segíti majd a történelmi emlékezet megőrzését itthon és külföldön, elsősorban a fiatalok körében, szembeszállva a Vörös Hadsereg felszabadító küldetését meghamisító kísérletekkel.”⁶

POLITIKAI NYELVTAN

Nem csak az orosz múlttal, de az orosz jelennel is harcolni kívánnak az ukrán vezetők, aminek ékes bizonyítékai az elmúlt években hozott és lassan, de folyamatosan a megvalósítás szakaszába lépő nyelvhasználati és oktatási törvények. Ennek célja azonos a dekommunizációs törvénykezéssel: elszakadni a volt szovjet térséget összekapcsoló orosz kulturális közegetől, az ún. *russzkij mirtől* (orosz világ), amely az elnyomás alatti múlt és a defetista jelen szinonimájává vált. Nyelvi kvóták és szabályozások, tiltások és támogatások szövevényes rendszere hivatott az egyetlen nemzeti nyelv győzelmét biztosítani a vereséget, káoszt és elnyomást szimbolizáló orosz nyelv és kultúra fölött, a gyakorlatban jelentős csapást mérve ezzel a populáris kultúra fővonalára. A volt szovjet térség előadójának elsődleges nyelve a fiatalabb művészek körében egyre jobban terjedő angol mellett ugyanis még mindig az orosz, hiszen ezáltal jóval szélesebb piacot tudnak biztosítani maguk számára (arról nem is beszélve, hogy a nagyvárosi lakosság jelentős részének az orosz, és nem az adott nemzeti nyelv az anyanyelve), ennek megfelelően a kölcsönös vendégszereplések is gyakoriak. Illetve, csak részben voltak gyakoriak, hiszen az ukrán nacionalisták az elmúlt években igyekeztek megnehezíteni az ukrán előadók oroszországi és az orosz előadók ukránjai fellépéseit. 2019-ben az Eurovíziós Dalfesztivál helyi válogatóján győztes Maruv indulását akadályozta meg a válogatót szervező (!) ukrán köztelevízió, mivel egyes nacionalista csoportok és állami funkcionáriusok kifogásolták, hogy az említett énekesnő továbbra is fellép Oroszországban.

6 <<http://rs.gov.ru/ru/activities/4/projects/2250>>

Az ukrán–orosz konfliktus széles körben hatott a posztszovjet térség kulturális kapcsolataira, hiszen közvetlenül hozzájárult a lettországi Jürmala városában megrendezésre kerülő *Novaja Volna* (új hullám) nevet viselő könyvnyüzenei fesztivál helyszínváltatásához. A lett kormány ugyanis 2014-ben megtiltotta az országba való belépést számos, a Krím elcsatolását támogató orosz művész számára, ezt követően pedig a szervezők úgy döntöttek, hogy Szocsiba teszik át a rendezvény székhelyét a brezsnyevi idők szovjet táncdal-fesztiváljainak helyszínéül szolgáló lett kisvárosból.

A jürmalai rendezvény korábban is került már politikai konfrontáció kereszttüzébe, a lett hatóságok például kifogásolták a fesztivál helyszínén a lett feliratok használatának hiányosságait – a baltiak ilyen téren is megelőzték az ukránokat, a szovjet múlt és orosz jelen elleni küzdelemben pedig már a '90-es években messzebb jutottak. Így Észtország és Lettország is eltörölte a szovjet állampolgársági törvényt, ezzel kizárva állampolgárai sorából az 1940 után betelepült, főleg orosz nyelvű lakosokat. A két országban ez egy sajátos jogi kategória, a *nem-polgárok* létrejöttéhez vezetett, egyfajta köztes státuszhoz az állampolgárok és az állampolgárság nélküli személyek között. Lettországban még ma is a lakosság közel tíz százaléka ebbe a kategóriába tartozik, a nem-polgárok kétharmada pedig oroszajkú. A nem-polgárok, bár jogilag alig különbözik a helyzetük az állampolgárokétól, nem szavazhatnak, ennek pedig különös politikai jelentősége van, figyelembe véve, hogy az ország lakosságának mintegy negyede orosz nemzetiségű, az oroszok több mint negyede *nem-polgár*, a legutóbbi parlamenti választásokon pedig az orosz közösség jogai mellett is kiálló, vezető ellenzéki pártként funkcionáló Harmónia nevű párt végzett az első helyen.

A nyelvhasználati küzdelem, ami a Szovjetunió széthullását követően kibontakozott, túlmutat az orosz nyelv befolyásának és népszerűségének visszaszorításáért vívott harcokon, és az orosz nyelvű szóhasználat különbségeire, a nemzeti nyelvek betűkészletére és a történelmi és kortárs jelenségekkel kapcsolatos fogalomhasználatra is kiterjed. Így az elmúlt évtizedekben egy sor volt közép-ázsiai és kaukázusi szovjet tagállam cserélte le a sztálini időkben bevezetett cirill betűs ábécét, azonban nem az 1928 előtt használt hagyományos

Orosz világ – *A Russzkij mir* ábrázolása (O. Kuzmina, 2015)
(Wikimedia Commons)

– perzsa, török, arab – írásmódokhoz tértek vissza, hanem a szintén Sztálin alatt megvalósított *latinositás* során kialakított ábécéket újíították fel. Így Azerbajdzsán és Türkmenisztán 1991-ben, Üzbegisztán 1992-ben állt át a latin betűs írásmódra, Kazahsztánban pedig jelenleg is zajlik az átállási folyamat, amelyet az ország modernizációjával indokolnak. Az ilyen változások politikai jelentőségét bizonyítja a tény, hogy az oroszországi Tatár-föld törvényhozói által megkezdett latinositást Moszkva szövetségi szinten akadályozta meg, és az Állami Duma 2002-ben törvényben rögzítette a cirill betűs írást mint Oroszország népeinek írásrendszerét.⁷

A latinositás alapját a pántörök nézetek újjáéledése és a Törökország felé való – reálpolitikai és ideológiai – közeledés jelentette. Karimov Üzbegisztánja mintának tekintette a török politikai berendezkedést, és a „Közös hazánk, Türkisztán” jelszó alatt kívánta egységbe fogni a közép-ázsiai államokat.⁸ Hasonló tervei voltak Nazarbajev kazah elnöknek is, ezek a törekvések azonban elvéreztek a kazah–üzbég regionális rivalizálás (hiszen mindkét ország vezető szerepet szánt magának az új szövetségben) és a türkmén elzárkózási politika miatt, valamint azért, mert az iráni nyelvű tádzsikok számára a pántörök eszmék érthető okokból kevésbé voltak vonzóak.

A nyelvi küzdelmeknek a fent említetteken túl is számos vetülete van. Grúzia régóta küzd azért, hogy sok helyen, így Magyarországon is meghonosodott oroszos nevét az általa javasolt *Georgiára* cseréljék. A gyakran Fehéroroszországgént emlegetett Belarusz orosz megnevezése szintén vitatott, hiszen az oroszországi nyelvtudósok és nyomukban a politikai szereplők és a sajtó következetesen a hagyományos *Belorusszija* (szó szerint: Fehéroroszország – a Szerk.) néven említik az országot, miközben annak Minszk által *alkotmányban rögzített* elnevezése *Belarusz*. Az ukrán hazafiakban pedig a szintén orosz nyelvű „*na Ukrajinye*” – szó szerinti jelentése: *Ukrajnán* – szófordulat használata kelt felháborodást, hiszen annak hangzása a „széleken, végeken” kifejezésre emlékeztető, s így helyette a „*v Ukrajinye*” – *Ukrajnában* – kifejezést javasolják.

Ukrajnában a kelet-ukrajnai konfliktus és a kommunista örökség ellen folytatott harc jegyében mondhatni egy sajátos szubkulturális nyelvezet alakult ki, amely főleg megváltozott jelentésű hétköznapi szavakból áll, és az elmúlt évek propagandájának köszönhetően egyre szélesebb körben elterjedt. Így a krumplibogárra utaló *koloradi* szó az oroszbarát erők által előszeretettel használt Szent György-szalag színei után a szeparatistákat jelölő pejoratív kifejezés lett, akárcsak a vattakabátra (pufajkára) visszavezethető *vata* és *vatnyik* szavak, amelyeket már a konfliktust megelőzően is az általuk szovjet mentalitásúnak tekintett emberek („vattások”) megjelölésére használtak az ukrán nacionalisták. A Majdan utáni szemantikai fordulat során az *aktivista*, illetve *önkéntes* szavakat gyakorlatilag teljes egészében kisajátították a forradalom hívei, valamint a nacionalisták és bizonyos veteránokat tömörítő körök, az – Ukrajnán belüli – ellenoldal kommunikációjában éppen ezért ezek a kifejezések egyre inkább negatív kontextusban jelennek meg.

**mintának tekintette
a török politikai
berendezkedést** ””

EURÓPA ÉS EURÁZSIA

A legnagyobbbrészt évszázadok óta egyetlen ország részét képező egykori tagköztársaságok kapcsolata természetesen nem csupán a konfliktusokról szólt: a kezdettől jelentős volt azok tábora is, akik egy új alapokra helyezett reintegrációban gondolkodtak. Az együttműködés fenntartása céljából alakult meg a Független Államok Közössége (FÁK), amelynek alapításában a három balti állam kivételével minden egykori szovjet tagköztársaság részt vett. A balti országok kezdettől az euroatlanti integráció mellett tették le a voksukat, és idővel

7 Виталий ИВАНОВ: *Путинский федерализм. Централизаторские реформы в России в 2000–2008 годах. Территория будущего*, Москва, 2008. 117.

8 Сергей АБАШИИН: *Национализм в Средней Азии в поисках идентичности*. Алетейя, Санкт-Петербург, 2007. 196.

Eurázsiai horizont –

Asztana (ma Nur-Szultan, Kazahsztán fővárosa) látképe tavasszal a sztyeppe felől, 2013 (Wikimedia Commons)

Ukrajna, Moldova és Grúzia is igyekezett a nyomukba szegődni, Türkmenisztán pedig – és részben Üzbegisztán is – a semleges és teljességgel különutas politikát választotta.⁹

Az, hogy a FÁK nem képes a posztszovjet térség hatékony integrációjára, és inkább csak formális együttműködés terepeként jöhet szóba, hamar nyilvánvalóvá vált, és a kapcsolatok helyreállítására törekvő vezetők új platformok kialakításába kezdtek. A közös Szövetségi Államot is alapító Belarusz és Oroszország mellett Kazahsztán vált az integrációs törekvések harmadik fő mozgatórugójává és az eurázsiai egység szószólójává. Nurszultan Nazarbajev már 1994 márciusában, a moszkvai Lomonoszov Egyetemen elmondott beszédében a volt tagköztársaságok „történelem és sors által kijelölt egységes közösségről” beszélt.¹⁰ Ez a beszéd akár az eurázsiai integráció kiindulópontjának is tekinthető.¹¹ Nazarbajevre saját bevallása szerint is nagy hatással volt Lev Nyikolajevics Gumiljov szovjet etnológus és történész munkássága.¹² Az 1992-ben elhunyt tudós a két világháború közötti Eurázsia-eszme követője és továbbfejlesztője volt, az akkor még Akmolának nevezett későbbi fővárosban, a volt Asztanában, a mai Nur-Szultánban 1996-ban elnöki rendelettel létrehozott Eurázsiai Nemzeti Egyetem pedig az ő nevét vette fel. 2000-ben az említett három országon kívül Kirgizisztán és Tádzsikisztán részvételével létrejött az Eurázsiai Gazdasági Közösség, amelynek elmélyítését azonban ismét csak az orosz–belarusz–kazah hármasság vette komolyan, 2010-ben vámuniót, 2012-ben pedig egységes gazdasági térséget hozva létre, előkészítve az Eurázsiai Gazdasági Unió 2015-ös megalakulását, amely utóbbihoz azóta Örményország és Kirgizisztán is csatlakozott, Tádzsikisztán és Üzbegisztán belépése pedig napirenden van.

9 Türkmenisztánban december 12-e a semlegesség nemzetközi napjaként nemzeti ünnepnap. Ezen a napon ismerte el 1995-ben az ENSZ Türkmenisztán örökös semlegességét. 2020 jelszava a „Türkmenisztán – a Semlegesség hazája” lett.

10 Оригинальный текст выступления Н.А. Назарбаева 29 марта 1994 г. в Московском государственном университете. <<https://e-history.kz/ru/publications/view/567>>

11 Az eurázsianizmus gondolatának egyik legismertebb szószólója az elmúlt harminc évben Alekszandr Dugin filozófus volt, akit – csakúgy, mint Szurkovot – Putyin Raszputyinjaként is emlegetnek. Duginnak az orosz politika alakítására gyakorolt hatását véleményünk szerint eltúlozzák.

12 Нурсултан НАЗАРБАЕВ: Евразийский Союз: от идеи к истории будущего. <<https://iz.ru/news/504908>> (Vö. Nyikolaj Szergejevics ТРУБЕЦКО: Мí és mások [1926] ford. HOLLÓSY Katalin. Kommentár, 2019/4. 123–131. – a Szerk.)

A kulturális közösség mellett természetesen a gazdasági célszerűség volt az unió megalapításának fő motivációja, amit a 2011 őszén az *Izvesztyijában* megjelentetett írásaikban az akkor miniszterelnökként ténykedő Putyin, valamint Lukasenko és Nazarbajev elnökök is hangsúlyoztak. Cikkeikben, amelyet az egységes gazdasági térség akkoriban közelgő megteremtése alkalmából írtak, és amelyek az eurázsiai integráció jövőjét vizsgálták, az új szövetség nyitottságát is kiemelték, felvetve az *integrációk integrációja* és a Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő „Nagy Európa” gondolatát. Az orosz és belarusz vezetők konkrétan úgy fogalmaztak, hogy az eurázsiai integráció az összeurópai integráció elválaszthatatlan része, az Európai Unió tapasztalatait pedig mintáértékűnek nevezték.

Putyin 2011-ben még arról írt, hogy az Eurázsiai Unió a „demokrácia, szabadság és piac közös értékei” alapján állva válik majd a Nagy Európa részévé,¹³ azonban az idő előrehaladtával a Belarusz és Oroszország által képviselt Európa és az Európai Unió közötti érték- és érdekkülönbségek egyre nyilvánvalóbbá váltak. Az említett Alekszej Dzjermant szerint Belarusz a nyugati individualizmussal és univerzalizmussal szemben egy „másik Európa” értékeinek őrzője, amely – Lukasenkót idézve – konzervativizmusának köszönhetően a kelet-európai civilizáció szellemi vezetője lehet.¹⁴ Vlagyiszlav Szurkov, a Kreml korábbi főideológusa 2006-ban még büszkén jelentette ki, hogy Oroszországban megtalálható ugyanaz, ami bármelyik demokratikus államban, az általa felállított *szuverén demokrácia* elmélete pedig csupán a külső hatalmaktól vagy oligarcháktól függő, ún. *irányított demokrácia* ellentétéként jelent meg, addig 2019-es programjellegű írásában már a demokráciáról folytatott viták elfeledéséről írt. A „választás illúziójától” való megszabadulás jelenti a szabad, importált eszméktől mentes államépítés alapját – írta.¹⁵ Az ilyen kijelentések alapját pedig, tehetnénk hozzá, az Oroszország és a Nyugat között 2014-ben a kelet-ukrajnai konfliktus és a Krím annektálása miatt bekövetkezett szakítás jelenti, hiszen ekkor került le a napirendről az európai és eurázsiai

13 Владимир ПУТИН: *Новый интеграционный проект для Евразии. будущее, которое рождается сегодня* <<https://echo.msk.ru/blog/statya/817588-echo/>>

14 ДЗЕРМАНТ: *l.m.* 99.

15 Владислав СУРКОВ: *Долгое государство Путина*. <http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html>

integrációs projektek összehangolásának még a gondolata is, és ekkor érezhette meg Oroszország az önmagára utaltságának valós súlyát.

Ez nem csupán Oroszország, de az összes, eurázsiai integrációban érdekelt ország Kelet felé fordulását okozta, és az Eurázsia-eszme újragondolását tette szükségessé, főképp Kína egyre ambiciózusabb terveinek fényében. „Nagy Európa” helyét „Nagy Eurázsia” vette át, az integrációk integrációja pedig nem az Európai Unióval, hanem a Selyemút Gazdasági Övezettel (OBOR) való szorosabb összekapcsolódással vette kezdetét. Kína gazdasági befolyásának növekedése mellett azonban a „kis” eurázsiai integráció szorosabbra fűzésének vonzereje is csökkent, a résztvevő országok külpolitikájában pedig a többirányú egyensúlypolitikát szem előtt tartó *bilaterális* kapcsolatépítések élveznek prioritást az államok feletti nemzetközi szervezetek erősítésével szemben.

STABILITÁS ÉS REFORMOK

A stabilitás biztosítása az átfogó reformok mellett – ez volt tehát a feladat, és ehhez kerestek megfelelő világnézeti, ideológiai hátteret a volt szovjet tagköztársaságok vezetői. A válaszokat némileg leegyszerűsítve úgy foglalhatnánk össze, hogy az államok egy része a nyugati modelleket már-már szolgálóan követve, a közös múlttal teljességgel szakítani kívánva próbált megfelelni e kihívásnak, míg mások a demokrácia és a piacgazdaság eszméjét – többé-kevésbé – elismerve ugyan, de a helyi sajátosságoknak és vele a szovjet örökségnek jobban megfelelő modellt kidolgozásával próbálkoztak.

A nyugati integráció csupán a három balti államnak sikerült, amelyek – a demográfiai problémáktól és az orosz lakosság gyakran rendezetlen helyzetétől eltekintve – egyenletes pályát futottak be a függetlenné válástól az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozásig. Moldova, Ukrajna és Grúzia/Georgia is komoly erőfeszítéseket tett az euroatlanti integráció érdekében, azonban az Oroszországtól való teljes elszakadás kísérletének eredménye mindhármuk esetében legjobb esetben is az orosz befolyás amerikaiakra/nyugati

történő cseréje lett, a korrupt, oligarchikus politikai elit marakodásával és szakadár területekkel tetézve. Ezekben az országokban a fő ideológiai törésvonal az általában önmagukat nyugatos irányultságúnak tekintő – és a Nyugat által geopolitikai okokból támogatott – etnonacionalizmusok és a szovjet/orosz örökség pozitív elemeit megőrizni kívánó nemzetképek között húzódik, jórészt

a konszenzus lehetősége nélkül. (Volodimir Zelenszkij megválasztása Ukrajnában 2019 tavaszán egy harmadik út lehetőségét vetette fel, ahol a konszenzus az euroatlanti irányultságú, de békepárti és kisebbségbarát képletben látszott megvalósulni. Az új kormányzat tevékenysége azonban megcáfolta ezeket a várakozásokat, és mára szinte helyreállt a fent vázolt törésvonal.) Ennek eredményeképpen ezek az országok a pangó időszakok és politikai válságok között bukdácsolnak az elmúlt évtizedekben.

Persze válságok az inkább az eurázsiai integráció felé húzó államokban (Kirgizisztán, Örményország) is vannak. Azonban a függetlenné válást követően önálló politikai modell kiépítésébe kezdő államok többsége elkerülte a súlyosabb etnikai és társadalmi konfliktusokat (vagy kilábalt belőlük), folyamatos felfelé ívelő pályára tudta állítani gazdaságát, és a sztereotípiákkal ellentétben külpolitikai mozgásterét sem szűkítette le az orosz érdekek kiszolgáltatására. Közép-Ázsia államai mindig is ügyesen egyensúlyoztak a térségben érdekelt nagyhatalmak (oroszok, kínaiak, amerikaiak, törökök) között, és az oroszokkal a legszorosabb kapcsolatban lévő Belarusz is tudja érvényesíteni érdekeit a „nagy testvérrel” szemben. Így az ilyen kísérletek létjogosultságának elvitatása és a nyugati modellek kizárólagosságának elfogadása ma már nehezen vehető komolyan. ■

a nyugati modellek
kizárólagossága nehezen
vehető komolyan

